

תוכן העניינים

ז	עם הספר: מאת אהרן דותן
י	שלמי תודה: מאת יוסף עופר

מבוא

3	המחבר
9	החיבור
23	מקורותיו של נורצי
33	דרכי ההכרעה של נורצי
48	שיטת נורצי בנביאים ובכתובים לעומת שיטתו בתורה
49	שגיאות ואי־דיוקים בכתיבתו של נורצי
50	משחקי לשון בדברי נורצי
51	על המהדורה

מנחת שי על התורה

59	בראשית
159	שמות
233	ויקרא
271	במדבר
333	דברים

מפתחות

389	מפתח ראשי התיבות
394	מפתח מונחי דקדוק ומסורה
403	מפתח שמות אנשים וחיבורים
414	מפתח ספרי תנ"ך, דפוסים וכתבי־יד
416	החיבורים הנזכרים במנחת שי למקצועותיהם
418	מפתח הקיצורים הביבליוגרפיים

עם הספר

מנחה נאה הניח אחריו הד"ר צבי בצר ז"ל בלכתו מעמנו לעולם שכולו טוב, מנחה שהיא שי למדע, לבעלי הלשון ולבעלי המקרא.

כידוע, 'מנחת שי' לר' ידידיה שלמה רפאל נורצי הוא חיבור העוסק בצורתן, בניקודן ובמסורתן של תיבות המקרא כסדר הכתובים, ומטרתו לברר וללבן את גרסאות המקרא בענייני כתיב, ניקוד וטעמים, ולקבוע את הנוסח המבורר והנקי משגיאות. החיבור נדפס לראשונה במנטובה באמצע המאה הי"ח (מחברו חי כמאה שנים קודם לכן) ומאז חזר ונדפס במקומות שונים, לרוב בחלקים, ולעולם בצמוד למהדורות של חומשי התורה, של חמש המגילות או של חלקי המקרא. החיבור משמש היום לנזקקים לו על פי הנדפס במקראות גדולות (דפוסי וילנה / ורשה / וינה וצאצאיהם), שבהם הובאו החלקים המתאימים אחרי כל ספר מספרי התנ"ך.

גם היום נחשב החיבור מורה דרך בענייני הנוסח ומשקף פסיקות חשובות בדרכי הכתיבה והקריאה במקרא. חוקרים ולומדים נזקקים לו ומכבדים את הכרעותיו. זאת אף על פי שנוסח החיבור כמות שהיה לפנינו (בעיקר במקראות גדולות) נדפס בשיבושים רבים, וחלק גדול מן הניקוד והטעמים שסימן מחברו שונו בו או הושמטו, ובכך נמנעת הבנת העניין ולעתים גם משתבשת עד כדי היפוך כוונת המחבר.

נפשו של צבי בצר נקשרה בחיבור זה כבר משחר דרכו האקדמית. עבודת הגמר שכתב בהנחייתי 'יסודות דקדוק ב'מנחת שי' לידידיה שלמה רפאל נורצי' זיכתה אותו בתואר מ"א בחוג ללשון העברית באוניברסיטת תל-אביב כבר בשנת תשל"ח. מאז, אף שהקדיש מחילו לסוגיות שונות במחקר ואת עבודת הדוקטור שלו כתב על 'תורת הצורות של לשון התשובות במאה התשע-עשרה', חזר שוב ושוב אל אהבתו הראשונה ופרסם מדי פעם בפעם מאמרים ממשנתו של נורצי. מיד לאחר סיום עבודת הדוקטור שלו (תשנ"ו) הוציא בצר לאור, בסדרה זו, את ספרו החשוב 'הנוספות למנחת שי'. בספר זה קיבץ ופרסם חלקים שונים מספר מנחת שי (פתיחות החיבור, חתימתו, מאמרים נספחים לחיבור, מפתחות ועניינים כיוצא באלה), מהם שכבר הופיעו בדפוס ומהם שהוא פרסם לראשונה. גם אותם חלקים שנדפסו בעבר הופיעו במהדורתו מנופים משגיאות, מהשמטות ומהוספות שהיו נחלת הפרסומים הקודמים.

גם אחרי הפרסום הנזכר הוסיף בצר לחקור תחום זה. לא פעם נודמן לנו לשוחח על תכניתו להוציא מהדורה מדעית של החיבור, אף החלפנו דברים על האפשרות לפרסם חיבור כזה בחסות 'הארגון הבין-לאומי לחקר המסורה'. ואכן לא יצאה המהדורה המשובחת של 'הנוספות' לאור, וכבר ניגש בצר להכנת מהדורה מקיפה ושלמה לחיבור 'מנחת שי' עצמו לכל התנ"ך, מהדורה מדעית המבוססת על כתבי יד ומקורות ראשוניים.

בהרצאה שהשמיע בקונגרס השישה-עשר של 'הארגון הבין-לאומי לחקר המסורה' בירושלים בקיץ תשס"א, שנוסחה נתפרסם ב'תרביץ' (כרך ע), הוכיח צבי בצר בראיות משכנעות ביותר שנוצרי ניקד בספרו את הדיבורים המתחילים בכוונה להכריזו בעצם ניקודו את הכרעתו בעניין

הנוסח הראוי. היה בדברים אלה חידוש חשוב בהבנת שיטתו של נורצי. מעתה נתברר כי נוסחי החיבור כפי שהם מהלכים בציבור, בלי הניקוד והטעמים של הדיבורים המתחילים, עוקרים ממנו חלק חשוב ממה שביקש נורצי ללמדנו ועושים את דבריו שלאחר הדיבור המתחיל לעתים תמוהים או בלתי מובנים. המעתיקים והמדפיסים, וגם החוקרים שעסקו בספר, השמיטו פרטי ניקוד אלה, ובכך גרמו רעה גדולה לחיבור. ככל שהעמיק בצר במחקרו כך נתברר לו כי מהדורה חדשה לספר 'מנחת שי' היא צורך השעה.

בצר התמסר למשימה ביסודיות ובהתמדה. הוא טרח עליה בשקידה רבה לצד עיסוקיו הרבים כמרצה מחונן ואהוב בחוג ללשון העברית באוניברסיטת תל-אביב, במחלקה ללשון העברית וללשונות שמיות באוניברסיטת בר-אילן, כראש החוג ללשון העברית במכללת 'מורשת יעקב', כאחד העורכים של השנתון 'מורשתנו', וכאדם המעורב בדעת בפעילות חינוכית ענפה ובלימוד תורה בשיעורים בבתי כנסת בעירו, רחובות, ואף כמחבר ספרי לימוד להוראת הלשון. חרף עיסוקיו הרבים הוא שיקע עצמו כל כולו, במרץ רב ובאהבה, בעבודת הההדרה של 'מנחת שי'. ואולם, עוד הוא עוסק באלה, קפצה עליו מחלתו הקשה, ובה נאבק בגבורה במהלך שנה וחצי, אך ממנה לא קם. בפרוס שנת תשס"ג, בא' בתשרי בה, נאסף צבי בצר אל עמיו, בדמי ימיו; בן חמישים ושש שנים היה במותו. אף בימי מחלתו הקשה לא הניח מידייו את מלאכת ההכנה של מהדורה; הוא עמל בה גם בשבועות האחרונים לחייו, כמעט עד הרגע האחרון. הוא נפטר לבית עולמו ורוב תאוותו זו בידו, שכן הספיק להניח את היסוד לנוסח הפנים של 'מנחת שי' לכל ספרי התנ"ך. שפר חלקם של חמישה חומשי תורה, שבהם הספיק לעשות את מלאכתו משלם, והניח אחריו מבוא, טקסט מבורר, חילופי גרסאות והערות לגופו של הפנים.

*

שבועות אחדים לאחר פטירתו של המחבר פנתה אליי רעייתו, הגב' ברוריה בצר תבל"א, וביקשה ממני, כמי שהיה מורה ומנחהו של המנוח, שאעשה להוצאת החיבור לאור. היא מסרה לידי את קובצי המחשב והדפסי כתב-היד שכללו את טיוטת המבוא, ואת הטקסט השלם של החיבור לחמישה חומשי תורה בליווי הערות, ביבליוגרפיה ומפתחות.

סברתי שאין ראוי לפרסם מהדורה שלמה של 'מנחת שי' לתורה אלא בסדרה המפוארת 'מקורות לחקר תרבות ישראל', שבה הופיע ספרו הראשון של בצר 'הנוספות למנחת שי'. פניתו אפוא אל פרופ' עזרא פליישר, עורך הסדרה, והוא נענה ליזמתי ברוח טובה ובנכונות מלאה.

בנוהג שבעולם מחבר מלווה את הדפסת חיבורו בדאגה ובהשגחה ונתינת דעת על פגמים הטעונים תיקון ועל עניינים שיש להשיבם. עכשיו שהמחבר ז"ל אינו עמנו, שומה הייתה עלינו להפקיד את המלאכה בידי מלומד חכם ומבין שימלא את מקומו ברגישות, בחכמה ובמסירות, ועם זאת ישמור שמירה נאמנה על מפעלו המקורי של המחבר. אדם כזה נמצא לנו בדמותו של ד"ר יוסף עופר, מרצה בכיר במחלקה לתנ"ך באוניברסיטת בר-אילן וחוקר מלומד בזכות עצמו ומומחה בתחום המסורה. ד"ר עופר השלים את המבוא מתוך מקורות אחדים שהניח בצר, ובתוכם כל העניינים הכלליים על נורצי, על החיבור, מהדורותיו ומקורותיו, שכתב עליהם בפירוט במבוא

לספרו 'הנוספות למנחת שי', והתכוון להעבירם משם לספרו זה ועל כן לא חזר עליהם בכתב היד; מאמרו החשוב 'בתרביץ' (כרך ע), שהזכרנוהו לעיל, ומקצת עניינים שזכרו בעבודת הגמר שלו. אף הוא השלים עניינים שבצר רשם לעצמו בשולי כתב ידו לבדוק ולהשלים, ובדק עניינים שלא הספיק בצר לבדוק. מעשהו של עופר בשילוב אמיתי ושוטף של חומרים אלה והתכתם למסכת רצופה וקולחת הוא מלאכת מחשבת הראויה לכל שבת.

ד"ר עופר אף הוסיף מראי מקום מדויקים לחיבורים הרבים שמהם הביא נורצי בספרו. נורצי לא הרבה במראי מקום, וכשהביאם לא תמיד ירד לדיוקן של מקום, ואם דייק נהג כך על פי מהדורות דפוס שהיו נוהגות בימיו ואינן מצויות בידי הקורא בן זמננו; לעתים ציין לחיבור נדיר שהוא עדיין בכתב יד. בכל אלה יגע עופר יגיעה מרובה לגלות כל מראה מקום ולציין במדויק עד כמה שהשיגה ידו. ציונים אלה הובאו כחשיבה לעצמה בשולי הטקסט והיא כל כולה מידי עופר.

אגב עיון בטקסט נתעורר מדי פעם צורך לברר דברים בכתבי היד ובדפוסים המקרא שעליהם סמך נורצי, או לעדכן או להוסיף פרט חשוב או עניין שנתחדש לאחרונה והמנוח לא הספיק לצייןם. באלה, והמדובר בעיקר בהערות, השלים עופר את הנצרך. דבריו, בין במבוא בין בהערות לגוף החיבור, מוקפים תמיד בסוגריים רבועים. גם במדורי הביבליוגרפיה והמפתחות הייתה ידו של עופר, להוסיף ולעדכן.

מוסיף על כל אלה טרח עופר גם על הבאת הספר לדפוס, ועשה זאת בדייקנות, במהירות ובמומחיות רבה. חוב גדול של תודה חבים אנו לו על תרומתו החשובה והמתמשכת לספר הזה. ייזכרו לטובה ספריית בודלי שבאוקספורד, שכתב היד שלה (מס' 1444) שימש יסוד לנוסח 'מנחת שי' במהדורה זו, והספרייה הבריטית, לונדון, שכתב היד שלה (מס' 231) שימש עזר בבירור הנוסח. עוד נאוה תהילה על מלאכת מחשבת ברה ונקייה לרב ד"ר רפאל פוזנר ועובדיו בסדר פוזנר ובניו בע"מ ולמר שמעון חן ועובדיו בדפוס גרפית בע"מ. לא מעט מהידור הספר הזה נזקף לזכותם.

הוצאת עבודתו של צבי בצר ז"ל לאור הריהי בבחינת חסד של אמת לנפטר והיא מציבה לו יד ושם. יחד עם זאת יש כאן מעשה גדול לתקנת עוול דורות שנעשה לנורצי ולחיבורו, חיבור שעד הנה לא היה בידי המעיינים כהווייתו וככוונת מחברו. על כל אלה תיתי לו לפרופ' עזרא פליישר, עורך הסדרה 'מקורות לחקר תרבות ישראל', שהשקיע בחיבור, בתוכנו ובצורתו, ממיטב חכמתו ומטוב טעמו. לו יאתה תודה על שנתן בידי המעיין כלי מחזיק ברכה זה לבירור מוסמך של דיוקי נוסח התורה.

שלמי תודה

חובה נעימה לי להודות לבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים ובמיוחד למכון לתצלומי כתבי היד העבריים ולעובדיו, על העזרה שהושיטו לי בעת עריכת המהדורה הזאת. ברצוני להודות גם לרב דוד יצחקי שהעיר לי הערות רבות ולא פעם הצילני מטעויות.

יוסף עופר

ערב חג השבועות תשס"ה